

Manon Smits

Over de vertaling van *Het jubileum* van Andrea Bajani

Manon Smits (1967) studeerde Engelse Taal- en Letterkunde en Italiaans (waaronder een jaar aan La Sapienza te Rome). Ze is de vaste vertaler van Alessandro Baricco, en vertaalde daarnaast tal van andere Italiaanse en Engelstalige auteurs (o.a. Alba De Céspedes, Elsa Morante, Andrea Bajani, Paolo Giordano, Niccolò Ammaniti, Vincenzo Latronico, Jhumpa Lahiri, Elif Shafak, Cynan Jones, Jon McGregor, Emma Donoghue, Henry James). Met Zeven minuten na middernacht van Patrick Ness won ze in 2014 de Gouden Lijst voor het vertaalde jeugdboek. Van Davide Morosinotto, wiens jeugdboeken ze samen met Pieter van der Drift vertaalt, werd Het mysterieuze horloge van Walker & Dawn in 2019 bekroond met een Vlag & Wimpel, Twee fonkelrode sterren in de blinkend witte sneeuw in 2021 met een Zilveren Griffel, en De Allergrootste in 2023 genomineerd voor de Filter Vertaalsprijs voor kinder- en jeugdboeken. Voor De vreemdelinge van Claudia Durastanti ontving ze in 2020 de ‘Premio per la traduzione – Fondo potenziamento lingua e cultura italiana all’estero’. Ook werd ze elfmaal genomineerd voor de Europese Literatuurprijs. Ze was bestuurslid van de Stichting Lira en de Vertalersvakschool Amsterdam en maakte deel uit van de organisatie van de Literaire Vertaaldagen. Deze voordracht werd gehouden tijdens de Vertalersgeluktournee 2026.

Over de vertaling van *Het jubileum* van Andrea Bajani

Ik vertel eerst even iets over het persoonlijke leven van Andrea Bajani, want dat is juist voor dit boek heel belangrijk. Hij werd in 1975 in Rome geboren, maar al gauw verhuisde het gezin naar een dorpje in Piemonte, in de buurt van Turijn, waar hij opgroeide. Zijn eerste roman verscheen in 2005, en sindsdien schreef hij vele boeken, verhalen- en dichtbundels. Hij werd vaak genomineerd en viel geregeld in de prijzen, en daarnaast wordt zijn werk in verschillende landen vertaald. Inmiddels is hij een van de bekendste schrijvers van Italië.

Het was dan ook verrassend dat Bajani in een open brief aan zijn lezers vertelde dat hij rond 2018 had besloten een ‘meer traditionele’ baan te nemen en niet langer schrijver te zijn van beroep. Hij woont tegenwoordig in Houston, Texas, waar hij Creative Writing doceert aan Rice University. Hij zou voortaan alleen nog schrijven als het vanuit een onstuitbare innerlijke drang was, en dan om 4.00 uur ’s ochtends. Als hij het niet de moeite waard vond om daarvoor uit bed te komen, hoefde hij dus niet te schrijven. Zo ontstond *Het boek van de huizen*, dat op de shortlist belandde van de Premio Strega, de belangrijkste literaire prijs van Italië, en dat ik in 2022 vertaalde voor uitgeverij Van Oorschot.

Twee jaar geleden was Italië het gastland op de Frankfurter Buchmesse, en werd ik daar samen met vijftien andere vertalers Italiaans uit allemaal verschillende Europese landen uitgenodigd voor een congres. Sommige collega’s kende ik al, de meesten had ik nog nooit ontmoet. We kwamen erachter dat vier van ons *Het boek van de huizen* hadden vertaald, en we wisten dat Bajani ook in Frankfurt was. Dus gingen we hem de volgende dag met z’n vieren opzoeken. Voor mij was het de eerste keer dat ik hem ontmoette, en ik heb een schrijver nog nooit zo ontroerd zien reageren. Hij sprong meteen op toen hij ons zag aankomen, omhelsde ons allemaal en wilde meteen met z’n vijven op de foto: ‘Wij zijn vijf versies van mijzelf.’

Vervolgens verscheen *Het jubileum*, zijn meest autobiografische boek ooit, waarmee hij opnieuw werd genomineerd voor de Premio Strega, en deze keer was hij ook de overtuigende winnaar.

Met een van de collega’s uit Frankfurt, de Griekse vertaalster Demetra, heb ik vorig jaar een weekje een appartement in Rome gehuurd om tegelijk aan *Het jubileum* te werken. Zo konden we mooi overleggen tijdens het vertalen, en gingen we aan het eind van de dag de stad in. Dit contact met buitenlandse collega’s is voor mij een enorme verrijking, en bezorgt me ook een heleboel vertalersgeluk! Soms meldde ook de Catalaanse collega zich via whatsapp bij ons met een vraag – omdat Bajani zulke lange zinnen maakt vroeg ze zich bijvoorbeeld af of een werkwoord in een bepaalde zin alleen naar die eerste twee zelfstandige naamwoorden verwees, of ook naar die daarna, en dat gingen we dan uitgebreid met z’n drieën ontleden. Soms werkte de samenwerking trouwens ook verwarrend: Bajani gebruikt bijvoorbeeld in het begin twee keer het bijvoeglijk naamwoord ‘vittimario’ als hij het over zijn vader heeft, die zichzelf altijd neerzette als slachtoffer van het lot, en dat had ik dan ook vertaald met ‘slachtofferig gedrag’ en ‘slachtofferschap’. Maar de Griekse en de Catalaanse kenden het woord vooral als een zelfstandig naamwoord voor ‘degene die

het offer naar het offerblok leidt', dus eigenlijk eerder de beul, en gingen ervanuit dat het dus ook als adjectief zo bedoeld moest zijn. Ik kon het me haast niet voorstellen, en had ook al een juridische site gevonden waarop het wel werd gebruikt zoals ik het had geïnterpreteerd. Uiteindelijk legde Demetra de vraag aan Bajani voor, en die antwoordde met een uitgebreid spraakbericht dat hij het inderdaad bedoelde in de betekenis van 'het slachtoffer uithangen'. Toen hoefde ik dus niets te veranderen, maar had ik toch weer wat geleerd.

Het jubileum is de ontluisterende beschrijving van het gezin waarin Bajani opgroeide. Voor het eerst beschrijft hij zijn moeder als een romanpersonage – nooit eerder had hij zoveel aandacht aan haar besteed, omdat ze in zijn jeugd eigenlijk onzichtbaar was; iemand die zichzelf volledig wegcijferde om haar man maar niet tegen de haren in te strijken. Zijn vader ontpopte zich tot een regelrechte tiran die alles in huis bepaalde en nauwelijks contacten met de buitenwereld toestond. Zijn vrouw en kinderen waren volledig aan zijn wil onderworpen en als hem iets niet zinde kregen ze met zijn woedeaanvallen te maken, waarbij hij soms ook heel gewelddadig werd. Daarbij reageerden ze alle drie op hun eigen manier; de moeder door steeds onzichtbaarder en stiller te worden, de dochter door steeds meer weg te blijven en met het verlangen om in opstand te komen, de zoon door zich aan te passen, hij zag het als zijn taak zijn vader te paaïen en zo zijn driftbuien te voorkomen. De beklemmende sfeer bleef altijd hangen, ook nadat eerst zijn zus en vervolgens hij zelf al lang het huis uit waren. Als hij eens in de twee weken op zondag langskwam om te lunchen, voelde hij zich nooit op zijn gemak, zat altijd klaar om te vluchten zodra zijn vader boos zou worden; hij hield zijn schoenen aan, zijn sleutels in zijn zak. Tot hij uiteindelijk de knoop doorhakte en alle banden verbrak.

Als lezer ga je gaandeweg steeds meer beseffen hoe ernstig de situatie was, en hoe het hele gezin was overgeleverd aan de grillen van de vader.

Als vertaler vind ik de schrijfstijl van een auteur eigenlijk nog belangrijker dan het verhaal; ik kan er ontzettend van genieten als iemand intelligente, spitsvondige zinnen schrijft die niet zo een-twee-drie te vertalen zijn. Wanneer die twee dan ook nog samenkomen, een prachtige stijl én een indrukwekkend verhaal, is het helemaal perfect.

Hoewel dit Bajani's meest autobiografische boek is en het onderwerp heel persoonlijk, bezigt hij vaak juist een tamelijk abstracte toon, vaak erg poëtisch.

Tijdens het schrijven komen er steeds meer herinneringen bij hem op, schieten hem details te binnen die hij allang was vergeten, en krijgt hij inzichten waar hij nooit eerder bij heeft stilgestaan. Zijn intelligente, heldere taal is daarbij niet altijd eenvoudig, de zinnen zijn vaak complex, hij daagt de lezer uit en gebruikt graag termen uit de filosofie en de psychologie.

Dat betekent dat ook ik als vertaler word uitgedaagd. Aan de ene kant wil ik zijn tekst op de voet volgen en niets vereenvoudigen, maar het is natuurlijk ook niet de bedoeling dat de Nederlandse lezer een bepaalde constructie drie keer moet overlezen.

Hier volgt zo'n tamelijk ingewikkeld fragment. Het gaat over de manier waarop de verschillende gezinsleden omgingen met de woede-uitbarstingen van vader, en hoe de ik-figuur zich genoodzaakt voelde om die zo mogelijk te voorkomen:

Ero io – era una sorta di implicito in casa, che non c'era bisogno di ribadire perché per ragioni diverse faceva comodo a tutti – l'unico che poteva scongiurare l'esplosione, l'unico a cui mio padre non solo permetteva l'accesso ma a cui chiedeva una prossimità tale, esclusiva e completa, da consentire il disinnescare.

Ik was de enige – dat was thuis een soort vanzelfsprekendheid, die niet hoefde te worden gestaafd omdat het iedereen om verschillende redenen goed uitkwam – die de explosie kon bezweren, de enige aan wie mijn vader niet alleen toegang verleende, maar van wie hij zelfs een zodanige, exclusieve en volledige nabijheid verlangde dat ontmanteling mogelijk was.

Je kunt je voorstellen dat een andere schrijver dit veel spreektaaliger zou verwoorden, waardoor de lezer het een stuk gemakkelijker oppikt. Maar misschien komt het juist wel extra hard binnen doordat je voortdurend je aandacht erbij moet houden.

Equella prossimità totale coincideva col possesso. Autoconsegnarmi a mio padre perché la deflagrazione non si verificasse era la mia occupazione principale. Ed era quello che mia sorella mi rinfacciava sopra tutto: invece della lotta congiunta contro il tiranno, la prostituzione.

En die volledige nabijheid viel samen met bezit. Mezelf uitleveren aan mijn vader zodat de ontploffing niet zou plaatsvinden was mijn voornaamste bezigheid. En dat was wat mijn zus me boven alles verweet: mijn prostitutie, in plaats van de vereende strijd tegen de tiran.

Het laatste zinsdeel van dit fragment heb ik omgedraaid; in het Italiaans staat er: 'in plaats van de vereende strijd tegen de tiran, de prostitutie' maar dan kwam die prostitutie zo uit de lucht vallen, en ik twijfelde of het wel duidelijk genoeg zou zijn dat zijn zus juist zijn gedrag als een soort prostitutie beschouwde. Op deze manier is dat in elk geval duidelijk.

Cioè pronunciare la frase, il motto di spirito, o anche solo la parola che salvava tutti, all'ultimo millimetro di miccia. Cui – se funzionava – seguiva lo sguardo ammansito di mio padre, che mi guardava come se fossi l'unico a capire, dando così un ennesimo giro di vite alla morsa spietata del possesso.

Dat hield in het uitspreken van de zin, de kwinkslag, of soms zelfs enkel een woord waarmee ik iedereen redde, net in de laatste millimeter van de lont. Waarop – als het werkte – de getemde blik van mijn vader volgde, die me

aankeek alsof ik de enige was die hem begreep, waarmee hij de meedogenloze bankschroef van het bezit nog eens extra stevig aandraaide.

De laatste zin van dit fragment grijpt me telkens weer bij de keel. En dat geldt eigenlijk voor het hele boek. Niet iedereen komt uit een warm gezin. En je hoeft het contact met je ouders niet te hebben verbroken om toch verschillende aspecten te herkennen. Ik vind het een erg dappere roman, soms afstandelijk maar toch heel persoonlijk. Daarover heb ik veel contact gehad met Bajani tijdens de vertaling, en we hebben het er nog uitgebreider over gehad toen ik vorig jaar september weer in Rome was, en hij er toevallig ook bleek te zijn. We hebben een paar uur samen door de stad gewandeld en op een terrasje zitten praten. Het is een bijzondere vriendschap geworden, en ik hoop dan ook dat hij weldra toch weer de drang zal voelen om om 4 uur op te staan en aan een nieuw boek te schrijven.